

Черній В.В.,

ректор Національної академії
внутрішніх справ доктор
юридичних наук, професор

Об'єкт порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини

Зважаючи на те, що основоположними благами людини є життя та здоров'я, складно переоцінити важливість надання послуг з такого виду лікування як трансплантація органів або тканин людини. Вартість самої операції по трансплантації може досягати сотень тисяч доларів США, вартість органів та тканин людини на світовому «чорному» ринку – десятків тисяч доларів. Все це є привабливим для злочинців, тому кількість кримінальних правопорушень в цій сфері збільшується.

З метою врегулювати відносини у даній сфері, законодавцем 16 липня 1999 р. було прийнято Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» № 1007-XIV, метою якого є визначення умов і порядку застосування трансплантації як спеціального методу лікування, забезпечення додержання в Україні прав людини та захист людської гідності при застосуванні трансплантації та здійсненні іншої, пов'язаної з нею діяльності.

Для посилення боротьби зі злочинами у сфері трансплантології Кримінальний кодекс України 2001 р. містить низку норм, які встановлюють відповідальність за такі посягання, зокрема, ст. 143 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.

Щодо об'єкту даного злочину, то його правильне встановлення дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, встановити його суспільно небезпечні наслідки, що сприяє правильній кваліфікації діяння, а також забезпечує його відмежування від суміжних складів злочину. Об'єкт злочину має відповісти на запитання – на що посягає злочинець [1, с. 60].

Основним безпосереднім об'єктом порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини є здоров'я та життя особи, а також тілесна недоторканість людини, а **додатковим обов'язковим об'єктом** – установлений порядок трансплантації органів чи тканин людини або торгівлі ними [2, с. 328].

Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я визначає його як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів [3, с. 32].

Життя людини як фізіологічний процес завжди протікає в часі, а тому має свій початок і кінець. Початковим моментом слід вважати початок фізіологічних пологів. З моменту народження людина є носієм права на життя. Кінцевим моментом життя, за загальним правилом, вважається біологічна смерть людини, тобто момент незворотної загибелі організму як цілого, коли зупинена серцева діяльність, зникла пульсація у великих артеріях, припинено дихання, втрачені функції центральної нервової системи [4, с. 18]. У сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, у випадку вилучення органів у донора–трупа, моментом смерті визнається «смерть мозку».

Міністерством охорони здоров'я виданий Наказ, який затверджує інструкцію «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини» [5].

Визнання еквівалентності діагнозів «смерть мозку» та «смерть всього організму» є без сумніву досягненням [6, с. 55] і надзвичайною подією в історії сучасної медицини, але у зв'язку з постійним удосконаленням критеріїв смерті мозку створюється небезпека зловживань з боку лікарів-трансплантологів, існує ризик передчасного вилучення органів з метою їх трансплантації [7, с. 47], тобто до моменту настання смерті донора. Передчасне встановлення смерті особи призводить до того, що померлою визнається особа, яка на момент констатації смерті є ще живою, і в подальшому відбувається вилучення анатомічних матеріалів людини в такого донора. Такі випадки вже не є підставою вважати різновидом зловживань у сфері посмертного донорства, адже вони вчинюються відносно живої особи.

Неправомірною констатацією смерті донора з метою подальшого вилучення в нього органів або тканин може бути наслідком як умисних, так і необережних дій.

Тому такі дії, на думку С. В. Гринчака, (якщо вищезазначені дії були необережними) вимагають, в першу чергу, кваліфікації за ч. 1 ст. 143 КК України, але оскільки санкція цієї статті є більш м'якою, порівняно з санкцією ч. 1 ст. 119 КК України, то вимагається кваліфікація за сукупністю ч. 1 ст. 143 КК України та ч. 1 ст. 119 КК України. Якщо неправильна констатація смерті донора з метою вилучення в нього анатомічних матеріалів вчинена навмисно, такі діяння консилиуму лікарів є нічим іншим, як умисним протиправним заподіянням смерті потерпілому, та потребують кваліфікації за ст. 115 КК України. Крім того, враховуючи, що в цьому випадку умисно порушено порядок установлення факту смерті потерпілого, який є

потенційним донором анатомічних матеріалів для трансплантації, цей злочин додатково необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 143 КК України [8].

Також об'єктом незаконної трансплантації є тілесна недоторканність особи у сфері трансплантації органів або тканин людини. В Конституції України закріплено право на особисту недоторканність [9], відтак право тілесної недоторканності особи в біолого-фізіологічному розумінні поширюється і на сферу трансплантації органів або тканин людини.

Так, згідно із Законом про трансплантацію вилучення анатомічних матеріалів у живого донора та пересадка їх реципієнту можливе лише за наявності згоди цих осіб [10]. Право живої людини бути донором крові, її компонентів, а також органів або інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин закріплено і в інших нормативних актах. Загальновизнано, що тілесна недоторканність фізичної особи охороняється довічно. Тілесна недоторканність людини протягом її життя не потребує окремого виділення в об'єкті злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, адже вона входить як складова частина до поняття життя та здоров'я.

У той же час в теорії права майже не досліджено питання про те, чи охороняється тілесна недоторканність особи після її смерті. Закон про трансплантацію надає людині право за життя заявити згоду або незгоду стати донором у разі своєї смерті. Якщо така заява відсутня, анатомічні матеріали у померлої особи можуть бути вилучені за згодою одного з подружжя, родичів або інших законних представників [10].

Охорону тілесної недоторканності померлої особи, як складову об'єкта незаконної трансплантації, слід відрізняти від об'єкта злочину, передбаченого ст. 297 КК України, в якій встановлена відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також за викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі [11, с. 453].

Предметом такого злочину як порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини є тільки такі анатомічні матеріали як органи і тканини як живої, так і мертвої людини (крім злочину, передбаченого ч. 2 ст. 143 КК України).

В законі та наукових джерелах при дослідженні порушення встановленого законом порядку трансплантації органів та тканин людини зустрічається термін *анатомічні матеріали* як органи, тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини. Це визначення більш широке, ніж мається на увазі законодавцем як предмет досліджуваного злочину і співвідноситься як частина та ціле.

Не є предметом ст. 143 КК України: кров та (або) її компоненти; статеві залози, репродуктивні клітини та живі ембріони;

біоімпланти і штучно виготовлені замінники органів; пуповинна кров, інші тканини і клітини людини згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Відтак, об'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, слід визнати суспільні відносини, що забезпечують життя, здоров'я донора та реципієнта, а також тілесну недоторканність особи у сфері трансплантації органів або тканин людини [12, с. 58].

Наведені суспільні відносини є об'єктом усіх злочинів, передбачених ст. 143 КК України, окрім злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю органами або тканинами людини. Заборона на укладення угод про купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини встановлена у ст. 18 Закону про трансплантацію.

Життя, здоров'я чи тілесна недоторканність особи не зазнають шкоди від торгівлі анатомічними матеріалами людини, адже частини тіла, які є предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України, вже попередньо вилучені, відокремлені від організму людини. Для підкріплення цієї позиції можна навести такий гіпотетичний приклад: особа купує донорський орган у патологоанатома, внаслідок чого цей анатомічний сегмент не надходить до «банку» донорських органів і його не отримує вчасно хворий, який першим стоїть у черзі (згідно з листом-очікування) за донорським матеріалом. У цій ситуації наведене діяння, найвірогідніше, може завдати шкоду об'єкту злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, лише опосередковано [8].

З цього випливає, що суспільні відносини, що забезпечують життя, здоров'я чи тілесну недоторканність людини не можуть бути безпосереднім об'єктом незаконної торгівлі органами або тканинами людини, бо шкода цим благам взагалі не заподіюється. Тому безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України, слід визнати суспільні відносини, що забезпечують дотримання встановленого законом порядку обігу органів або тканин людини, який визначений як міжнародно-правовими документами, так і нормативними актами вітчизняного законодавства [8].

Як уже зазначалось, щоб придбати або продати органи або тканини людини, їх необхідно попередньо вилучити у живого донора або у трупа. Таке вилучення фрагментів організму може бути вчинене з порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини або без такого.

Ще однією складовою об'єкту злочину є потерпілий від злочину.

Потерпілим може бути *реципієнт*, тобто особа для лікування якої застосовується трансплантація. Для проведення такої пересадки

необхідні анатомічні матеріали, які можуть бути отримані у людини або тварини.

Потерпілим може бути *донор (людина)*. В Законі про трансплантацію він визначений як особа, у якої за життя або після її смерті взято анатомічні матеріали для трансплантації або для виготовлення біоімплантів.

Беручи до уваги, що Закон, у разі відсутності прижиттєвої згоди повнолітньої дієздатної особи стати донором анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті, наділяє правом надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлої особи *одного з подружжя, родичів, які проживали з померлим до смерті, а також законних представників (опікунів і піклувальників) неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних вказаних осіб*, які розпоряджаються подальшою долею тіла померлої особи, тому саме ці особи визнаються потерпілими під час досудового розслідування даного злочину.

Щодо такого структурного елементу об'єкта злочину як *суспільні відносини*, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдані істотна шкода чи створена загроза її заподіяння, то порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини посягає на суспільні відносини, що стосуються правових норм, які регулюють порядок надання медичної допомоги, пов'язаної з трансплантацією органів та тканин людини та недопущення негативних для здоров'я людини наслідків такої діяльності.

Список використаних джерел

1. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк. – К. : Національна академія внутрішніх справ, «Освіта України», 2016. – 236 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея; НАВС. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 987 с.
3. Тобес Брижит Право на здоров'є: Теория и практика. – М. : Устойчивый мир, 2001. – С. 32.
4. Бородин С. В. Преступления против жизни. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 467 с.
5. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини : наказ МОЗ України від 23 вересн. 2013 р. № 821 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>

6. Чеботарьова Г. В. Проблема правового регулювання донорства органів в Україні / Г. В. Чеботарьова // Часопис Київського ун-ту права. – 2002. – № 4. – 149с.

7. Введение в клиническую трансплантологию / под ред. С. Л. Дземешкевич. – М. : ИПО «Полигран», 1993. – 391 с.

8. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені відносно живого донора / С. В. Гринчак // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 65–71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_13.pdf.

9. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відом. Верх. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

10. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини : Закон України від 16 липня 1999 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.

11. Курс уголовного права. Общая часть : учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – Т. 1: Учение о преступлении. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 624 с.

12. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Гринчак Сергій Васильович. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 218 с.